

**КРИТИКА ТЕРОРУ ЯК МЕТОДУ ВИРІШЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ
У ПАСТИРСЬКІЙ НАУЦІ
МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО**

Упродовж свого пастирського служіння митрополит Андрей Шептицький послідовно виступав проти терору як засобу розв'язання суспільних конфліктів. Він засуджував убивство намісника Галичини Анджея Потоцького в 1908 р., терор ОУН, особливо вбивство директора української гімназії Івана Бабія в 1934 р., під час Другої світової війни застерігав українців від участі в знищенні євреїв і поляків, особисто врятував багатьох євреїв. Далеко не завжди митрополитові вдавалося запобігти насильству, нерідко його позиція наражалася на гостру критику з боку деяких українських політиків, але він ніколи не поступався принципами християнської моралі, залишаючись справжнім сумлінням народу.

Ключові слова: Андрей Шептицький, Греко-Католицька Церква, терор, інтегральний націоналізм.

Пастирське служіння Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького припадає на дуже складний у політичному сенсі період існування українського народу. Спочатку це були роки завершення кристалізації модерної української національної свідомості, а потім – трагічної боротьби за незалежність та існування в чужих державах. Тому митрополит Андрей, як єрарх Греко-Католицької Церкви (ГКЦ), мусив майже безперервно реагувати на різні вияви суспільно-політичної активності вірних, що перебували під його пастирською опікою.¹

¹ Див.: В. Heydenkorn. Polityczna działalność metropolity Szeptyckiego // *Zeszyty Historyczne*, ч. 72. Paryż 1985, с. 110-112; S. Stępień. Stanowisko metropolity Andrzeja Szeptyckiego wobec zjawiska terronu politycznego // *Metropolita Andrzej Szeptycki: Studia i materiały* / ред. Andrzej

Зійшовши 1899 р. на Станіславівський єпископський престол, молодий чернець із Василіянського чину Андрей Шептицький узяв як свій пастирський девіз слова «У мирі» (*In pace*). Владика прагнув, щоб його служіння проходило під знаком миру, любови до Бога та ближнього й морального оновлення суспільства. Цього вимагала й тогочасна політична, суспільна та релігійна ситуація в Галичині.

Від самого початку своєї пастирської діяльності Андрей Шептицький неустанно сприяв усуненню зі суспільного життя явищ зневаги й непошанування ближнього. Поборення таких виявів вимагало тривалої виховної та роз'яснювальної праці, за участі духовенства й інтелігенції. Тому свої перші пастирські звернення Андрей Шептицький скеровував саме до вказаних суспільних верств. У цих посланнях він накреслив програму органічної праці для інтересів Церкви й українського народу, особливо наголошуючи на потребі активного ангажування в суспільне життя, але ця заангажованість мусила узгоджуватися зі словами Євангелія, що за вчинками вас пізнають, чи є ви учнями Христа.² Тезу про вчинки як мірило моральної вартости людини в усіх пастирських листах митрополита Андрея окреслено особливо виразно.

Пастирську працю серед вірних ГКЦ митрополит Андрей прагнув оперти на трьох головних підвалинах: щирій релігійності, любові до ближнього та патріотизмі. Він наголошував, що патріотизм сильно пов'язаний з любов'ю до ближнього, без огляду на його національну приналежність і сповідувані погляди. У своєму першому пастирському листі, опублікованому 1899 р., станіславівський єпарх вказав на нерозривний зв'язок між християнським ученням про любов і патріотизмом:

Християнин може й повинен бути патріотом. Але його патріотизм не сміє бути ненавистю! І не сміє накладати обов'язків, які противилися б вірі. Те, що виглядало б на патріотизм, а на ділі було би ненавистю, або противилося б вірі, не є справжнім патріотизмом.³

A. Zięba. Kraków 1994, с. 109-121; A. Krawchuk. Metropolita Szeptycki wobec politycznego zaangażowania kleru greckokatolickiego w Galicji 1900-1914 // там само, с. 123-142; J. P. Himka. Metropolita Andrzej Szeptycki wobec zagadnienia reformy wyborczej 1905-1914 // там само, с. 143-154. Див. також: S. Stępień. Życie religijne społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej // *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa: Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym* / ред. S. Stępień. Przemyśl 1990, т. 1, с. 210-211; його ж. Kościół greckokatolicki w II Rzeczypospolitej // *Znaki Czasu*, ч. 18. Warszawa 1990, с. 151-155.

² Див.: *Твори слуги Божого митрополита Андрея Шептицького* / ред. А. М. Базилевич, т. 1: *Пастирські листи слуги Божого митрополита Андрея Шептицького*. Торонто 1965, с. 1-19.

³ Там само, с. 17. Див. також: о. І. Гриньох. *Слуга Божий Андрей – благовісник єдности*. Мюнхен 1961, с. 111-115.

Ці слова Шептицький згодом повторював багато разів, особливо після вступу в 1901 р. на Галицький митрополичий престол. На початку ХХ ст. вони мали особливе значення, оскільки українсько-польський антагонізм у Галичині набував дедалі виразніших форм. Він проявлявся навіть у лоні ГКЦ, частина вірних якої вважала себе поляками. Мало того, що їх самих серйозно непокоїла дилема вибору між релігійною і національною ідентичностями; до цього вибору їх спонукав і сильний тиск з боку як польських, так і українських політичних сил. Митрополит був рішучим противником нав'язування полякам – католикам східної традиції – української національності й українського патріотизму. У виданому 1904 р. «Пастирському листі до поляків греко-католицького обряду» він писав:

Мова, переконання, національність – це вартості, права, яких ні в ко-го не можна відбирати. [...]

Завжди знайдете в мені пастиря, який готовий буде обороняти ваші права, хоч би коли та яка сторона чинила вам кривду. Я цього бажаю та домагаюся від священників моєї єпархії, щоб ваші духовні потреби завжди були заспокоєні – щоб у навчанні, сповідях з вашою мовою рахувалися, щоб вас не примушували вивчати руську мову, аби їх розуміти.

Можу вас тільки укріпити у ваших патріотичних переконаннях, якщо цей патріотизм є християнською любов'ю до Батьківщини та походить від любови до Бога і ближнього.

Християнин зобов'язаний любити свою Вітчизну й дбати про добро свого народу. Єдине, чого йому не дозволено, – він не має права, навіть під прикриттям патріотизму, ненавидіти. А ще важливіше – не можна кривдити іншого.⁴

Надмірна політизація суспільного життя, гострі ідеологічні суперечки, а також спроби втягнути в них греко-католицьке духовенство викликали рішучий протест митрополита. Напередодні виборів до австрійського парламенту 1907 р. Андрей Шептицький разом із єпископами Константином Чеховичем і Григорієм Хомишиним оприлюднили спільне послання до вірних, у якому писали:

Не одні засліплені або збаламучені повтаряють безбожну науку, що в політиці гріхів нема, що все вільно в горожаньскім житю, що жите публічне, політика може обійти ся без Бога, без Христа Спасителя.

⁴ A. Szeptycki. *List pasterski [...]* do Polaków obrządku greckokatolickiego. Żółkiew 1904, с. 7.

Перед такими бесідами перестерігаємо вас усильно, бо то бесіди ложні і богохульні.⁵

Як найвищий єрарх ГКЦ митрополит Андрей застерігав підлегле йому духовенство, аби не брало участі в політичній боротьбі, нехтуючи гідністю духовного сану чи співпрацюючи з особами, дії яких не узгоджуються з християнськими засадами. Він закликав духовенство служити всьому народові, а не окремій політичній партії.

Особливо драматично пролунали його слова 1908 р., коли від кулі українського терориста Мирослава Січинського загинув намісник Галичини граф Анджей Потоцький. Митрополит був до глибини душі обурений як цим нехристиянським учинком, так і спробами його звеличити, бо деякі політичні угруповання воліли бачити в Січинському національного героя. Отож митрополит виразно й публічно засудив цей замах і його виконавця. Згодом, 24 квітня 1908 р., під час служби Божої у Велику п'ятницю у Львові, у катедральному соборі св. Юра, Андрей Шептицький з великим обуренням виголосив:

Публичний злочин мусить бути публично осуджений. Мусить викликати серед Християн рішучий, енергичний протест, протест обурення і відрази проти такого зневаження світлості Божого закону. На нас лежить особливим способом обов'язок нап'ятувати поповнений злочин, бо той, котрий його допустився, думав в засліпленю своїм, що так послужить народній справі. На Бога, так не єсть! Злочинами не служиться народові: злочин, сповнений в імені патріотизму, є злочином не лишень перед Богом, але проти власної суспільности, єсть злочином против вітчизни.

[...] яко Русини мусимо піднести якнайголоснійший протест против самої гадки, що можна съвятій справі народній служити закровавленими руками. Ні! Ні! – на Бога, ні! Народові служиться любов'ю, працею, пожертвоуванем; народові служиться съвятістю, чеснотою, а далеко від тої праці най стоять ті, що єї в безодню крови і болота пхають. Протест обурення і відрази з нашої сторони мусить бути тим сильнійшим, тим голоснійшим, тим загальнійшим, чим більше в противнім случаю ми могли би бути наражені на то страшне небезпеченство, що декому з нашої молодежи злочин може видатися геройством. А то небезпеченство дійсно грозить; для того, бо в наших часах чимраз більше – на жаль – людей, котрі в політиці хотять бути вільними від християнської етики; від відкинення християнської

⁵ Пастирське посланіє «О виборах до парламенту» // Митрополит Андрей Шептицький: *Життя і діяльність: Документи і матеріали (1899-1944)*, т. 2: *Церква і суспільне питання*, кн. 1: *Пастирське вчення та діяльність* / ред. А. Кравчук. Львів 1998, с. 402.

етики до відкинення всякого морального закону лишень один крок, – крок над пропастию.⁶

Через тиждень, разом із греко-католицькими єпископами, Шептицький звернувся до вірних з пастирським листом, у якому засудив убивство Потоцького зокрема та політичний терор загалом.⁷ Ці виступи призвели до різких словесних нападів на митрополита з боку українських політиків.

Найгостріше критикував Андрея Шептицького один із лідерів Української радикальної партії, Кирило Трильовський. На сесії австрійського парламенту, а також у брошурі «Потоцький, Січинський, Шептицький» він виступив на захист нападника й критикував Церкву за засудження нею замаху.⁸ Шептицький був для Трильовського польським шляхтичем, який підступом вдерся на Святоюрський престол, щоб, як міцкевичівський Конрад Валленрод, зсередини розкласти український народ. Допомогти здійсненню цього «єзуїтського» задуму буцімто мав зв'язок Шептицького з класом польських аристократів, до якого належав намісник А. Потоцький. У схожому тоні звинувачував митрополита Михайло Лозинський, член редакції «Діла», стверджуючи на шпальтах окремої брошури п. н. «Акт 12 квітня 1908», що предки Шептицького задля матеріальної користи зрадили український народ. «Можна при помочі Риму і Відня стати “князем Руської Церкви”, але це ще не дає права до промовляння від імени українського народу»⁹, – писав Лозинський.

Про те, якою сильною особистістю був Андрей Шептицький, свідчить факт, що, попри всі дошкульні випадки проти нього, він і надалі залишався прихильником українсько-польського порозуміння, одночасно зберігаючи вірність українським національним інтересам.¹⁰ Вінцем австрійського етапу політичної активності Шептицького було підписання – на жаль, запізніле, бо dokonane лише в 1914 р. – польсько-української угоди, головним архітектором якої виступав саме митрополит

⁶ Є. Е. Митрополит гр. Шептицький про забійство намісника // *Нива* (Львів 1908/9) 285-286.

⁷ Див.: *Посланіє пастирське єпископату галицької церковної провінції*. Жовква 1908.

⁸ Див.: К. Трильовський. *Потоцький, Січинський, Шептицький*. (Промова посла доктора Трильовського, виголошена в Раді державній 22 мая 1908 року). Коломия 1908.

⁹ М. Лозинський. *Акт 12 квітня 1908*. Львів 1909. Див. також: *Громадський Голос* 30 (Львів 1908/30 трав.).

¹⁰ Див., наприклад: *Ku czci ojca poezji ruskiej* // *Nasz Kraj: Tygodnik Ilustrowany* 176 (Lwów 1911/11 лист.) 3.

Андрей.¹¹ З вибухом Першої світової війни перед обома народами відкривалися нові перспективи.

Андрей Шептицький боляче пережив початок польсько-української війни в 1918 р. Вона не тільки зачепила два близьких йому народи. Ця війна призвела й до особистих трагедій у його родині. Немає нічого дивного, що у відповідь на висунуті польськими націоналістичними колами звинувачення в тому, що греко-католицький клир роздмухує ненависть до поляків, митрополит опублікував 1 лютого 1919 р. на шпальтах газети «Пшегльонд Львовскі» лист до генерала Тадеуша Розвадовського, командувача польськими військами у війні з українцями, у якому писав:

Рішуче хочу вплинути в міру своїх сил, щоби зменшити зло, яким є кожна війна, і пом'якшити її наслідки. [...] Я готовий поїхати на другий бік лінії фронту і, відвідавши всі місцевості, де перебувають польські полонені та заручники, докласти всіх старань, аби в разі потреби усунути причини справедливих скарг.¹²

Шептицький негайно відреагував також на прохання львівського римо-католицького архієпископа Юзефа Більчевського, що стосувалося арешту владою Західно-Української Народної Республіки польських священників.¹³ 27 лютого 1919 р. митрополит Андрей звернувся до прем'єра західноукраїнського уряду Сидора Голубовича з таким посланням:

Вельми Шановний Пане Президенте Міністрів! Дійшло до мого відома, що наші інтернували більше тридцяти священників латинського обряду. З власного досвіду знаю, як великою втратою для вірних і для душпастирської праці є відсунення з парохій такого числа священників. Усильно прошу випустити на свободу інтернованих парохів й дати згоду на їх поворот до своїх обов'язків.¹⁴

Ставлення відродженої в 1918 р. Речі Посполитої до національних меншин не сприяло заспокоєнню радикальних настроїв серед українського

¹¹ Див.: М. Демкович-Добрянський. *Потоцький і Бобжинський: Цісарські намісники Галичини 1903-1913*. Рим 1987, с. 41-45.

¹² List J. E. Andrzeja hr. Szeptyckiego do J. E. Generała Rozwadowskiego // *Przegląd Lwowski* 2 (1919/1 лют.) 1.

¹³ Див.: *Nieznana korespondencja arcybiskupów metropolitów lwowskich Józefa Bilczewskiego z Andrzejem Szeptyckim w czasie wojny polsko-ukraińskiej 1918-1919* / упор., вступ, прим., підбір додатків і фотографій J. Wołczański. Lwów – Kraków 1997. Див. також: О. Hajowa. *Metropolita Andrzej Szeptycki i arcybiskup Józef Bilczewski o kwestii stosunków polsko-ukraińskich w pierwszej połowie XX wieku na podstawie dokumentów i materiałów Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum we Lwowie* // *Spotkania galicyjskie* / ред. U. Jakubowska. Warszawa 2008, с. 55-61.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ), ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат), оп. 1, спр. 574, арк. 6.

суспільства. Лідери угруповань, що сповідували ідеологію агресивного націоналізму, саме в активному протистоянні з Польською державою та терорі вбачали найкращий спосіб маніфестації невдоволення політичним становищем свого народу й дієвий засіб національної консолідації в боротьбі за власну державність. Парламентські вибори, що відбулися 1922 р., ще перед рішенням Ради амбасадорів у справі приналежності Східної Галичини, активізували українське національне середовище. Невдалий замах на очільника держави Юзефа Пілсудського та львівського воєводу Казімежа Грабовського, численні випадки побиття, навіть убивства українців, котрі ввійшли до складу виборчих комісій або ж висувалися кандидатами на виборах, у тому числі званого поета Сидора Твердохліба, дуже занепокоїли український єпископат. Усвідомлюючи, що за допомогою самих лише закликів і відозв запобігти терористичним замахам не вдасться, єпископи бачили вихід у налагодженні широкої роботи з катехизації молоді та в створенні альтернативних політичних угруповань, які у своїй діяльності керувалися б засадами християнської етики й суспільного вчення Церкви. У 1923 р. з ініціативи митрополита Шептицького до Львова скликали представників різних суспільних груп, які ухвалили рішення про необхідність утворення «аполітичної масової організації» виховного характеру. Таке угруповання з'явилося двома роками пізніше під назвою «Українська християнська організація» (УХО). У тридцять років частина її діячів увійшла до складу створеної під патронатом станіславівського єпископа Григорія Хомишина Української народної обнови (УНО). Орган УХО, а згодом УНО – львівський тижневик консервативного спрямування «Нова зоря» – від самого початку проводив діяльність, спрямовану на усунення терору та насильства з українського політичного життя.

Консолідація радикальних українських націоналістичних угруповань та створення в 1929 р. Організації українських націоналістів (ОУН) стало свого роду викликом для пастирів ГКЦ. Зростання популярності націоналістів не тільки серед молоді, а й серед молодих священиків церковний провід вважав небезпечним явищем. Привід для тривоги давало зростання кількості судових процесів, під час яких священики фігурували як обвинувачені в демонстративному невизнанні державної влади й навіть у заохоченні своєї пастви до антидержавного заколоту.¹⁵

¹⁵ У Державному архіві в Перемишлі зберігається обширна документація судових процесів, влаштованих польською владою над греко-католицькими священиками. Про український націоналістичний рух у міжвоєнній Польщі див.: А. В. Szcześniak, W. Z. Szota. *Droga donikąd: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce*. Warszawa 1973; R. Torzecki. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*. Kraków 1989; R. Wysocki. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939: Geneza, struktura, program, ideologia*. Lublin 2003.

Наростання хвилі терористичних акцій почало викликати занепокоєння не тільки в греко-католицькій єрархії, а й в українській інтелігенції та частини політиків, пов'язаних з Українським національно-демократичним об'єднанням. Усе частіше лунала думка, що якщо не протидіяти агресивним тенденціям, то це може призвести до викривлення психіки української молоді – засвоєння згубного переконання, що тільки фізична сила, шовінізм, брутальність і терор є єдиними дієвими способами розв'язання суспільно-політичних конфліктів. У середовищі, пов'язаному з ГКЦ, з'явилися чергові ініціативи стосовно утворення конкурентних щодо ОУН політичних угруповань. Крім згаданої вже УНО, з ініціативи Андрея Шептицького було засновано Український католицький союз із тижневиком «Мета». Це об'єднання зайняло виразно антиоунівську позицію.¹⁶ У 1931 р. єпископат ГКЦ ухвалив рішення організувати Католицьку акцію.¹⁷ Серед шкільної молоді вело виховну роботу Марійське молодіжне товариство, діяли молодіжна організація «Орли» та освітньо-культурне товариство «Скала».

На сторінках української католицької преси щораз частіше почали з'являтися написані духовними й світськими особами статті, автори яких засуджували націоналістичний світогляд як суперечний моральній і суспільній науці Церкви. У 1931 р. в одній із таких статей – «Націоналізм і католицька Церква» – публіцист тижневика «Бескид» прямо писав:

Ідолопоклонний націоналізм здобув собі в останніх роках чималі впливи також у нас. Використовуючи положення поневоленого народу після болючої втрати власної держави, його любов до рідної землі і здоровий патріотизм, зуміли наші націоналісти підійти до народної душі тимлекше, що не зраджують свого ворожого відношення до Церкви, ба навіть нераз прилюдно називають себе католиками. Але коли почуються трохи на силах або забудуться случайно, тоді шило вилазить з мішка на цілу довжину. Ось недавно помістив один з наших націоналістичних рабів, Олесь Бабій, в «Укр. Голосі» кілька статей н. т. «Церковні справи», де виразно говорить, що «Україна понад усе», та гостро нападає на Католическу Церкву. [...] Націоналізм про Бога дуже нерадо згадує або ставить Його десь далі в куточку. «Немає висшого закона над любов України», «Україна понад усе» і т. п. кличі без найменшої згадки про Бога і Церкву лунають з уст наших відповідальних провідників народу до молодого покоління з нагоди більших свят національних та культурних. Здавалосяб, що таке балакання нікому не шкодить, бо й так лишається пустою фразою. Та ні!

¹⁶ ЦДІАЛ, ф. 359 (Назарук Осип (1883-1940)), оп. 1, спр. 19, арк. 2.

¹⁷ Див.: Г. Лакота. Творім Католицьку Акцію // Г. Лакота. *Принагідні науки і промови*. Перемишль 1935, с. 150-159.

Воно є дуже шкідливе, бо вводить хаос в душу молоді, яка домагається ясної ідеї і певного дороговказу.¹⁸

Намагаючись протистояти ескалації політичного тероризму, Андрей Шептицький розумів, яким складним є це завдання в умовах репресій, здійснюваних польським урядом щодо українського населення в Галичині й на Волині, особливо ж після так званої «пацифікації» 1930 р. Митрополит усвідомлював, що такі заходи з боку держави сприяють зміцненню в українському суспільстві переконання, що на репресії треба відповідати активним опором. Тому він укотре поставив питання про порозуміння з державною владою. Наприкінці вересня 1930 р. Шептицький зустрівся з львівським воєводою Броніславом Наконечніковим-Клюковським, а 1 жовтня прибув до Варшави, де наступними днями його прийняли віце-прем'єр Юзеф Бек, міністр внутрішніх справ Феліціян Славой-Складковський і найближчий співпрацівник Пілсудського, колишній прем'єр-міністр Валерій Славек. Митрополит намагався переконати польських політиків, що українська спільнота не має зазнавати покарань за акти диверсій та саботажу, здійснювані невеликою групою терористів, тим паче що заходи репресивного характеру під час «пацифікації» поширилися також на місцевості, у яких націоналістичний рух не мав жодного впливу. Шептицький вказав польським урядовцям на неприпустимість для демократичної держави застосовувати щодо населення принцип колективної відповідальності.¹⁹

Після повернення Андрея Шептицького з Варшави духовний провід ГКЦ на чолі з митрополитом оприлюднив пастирський лист, у якому суворо засудив «роботу підпалів» як «морально злу, противну Божому Законові, а через це і нашому народові у високому степені шкідливу»²⁰. Черговим виразним засудженням терору був виданий Шептицьким 1932 р. лист до української молоді, у якому він уже вкотре застерігав про згубні наслідки тоталітарної ідеології та нагадував, що любов до вітчизни має ґрунтуватися на християнській моралі. У листі митрополита прозвучала пересторога перед втечею від суспільних проблем у змовницьку діяльність:

Розуміється, що любов не може йти в парі з ненавистю, бо ненависть чим більше звужена, тим більше з любови робить якийсь еґоїзм. Можна своїх прав боронити і своїх прав доходити, але не шляхом ненависти до других людей. [...]

¹⁸ О. В. Націоналізм і Католицька Церква // *Бескид* 28 (Перемишль 1931/25 жовт.) 1-2.

¹⁹ Див.: Митрополит Шептицький в Варшаві // *Діло* (Львів 1930/3 жовт.) 1; М. Швагуляк. *Пацифікація*. Львів 1993, с. 28.

²⁰ Наші церковні достойники про останні події: Пастирське послання українських галицьких єпископів // *Новий час* 22 (Львів 1930/22 жовт.) 2.

Ви [...] в жертві йдете часом так далеко, що Ви не лише себе готові посвятити, але й готові посвятити чуже добро і загально-національні цінності. А це вже не є прикмета, а пересада, що може знищити до самої суті ту прикмету, з якою лучиться. Чуже добро і чуже щастя повинно бути святе не лише для християнина, але й для людини як такої. І нарушувати це добро не вільно нікому. Бо найкраща ціль не освячує лихих засобів.

А маєте ще й ту хибу, що свої гадки і свій спосіб бачення річей надто часто хочете накинути іншим, навіть часом засобами насильства і сліпого терору. Мало у Вас того, що давніші покоління називали толеранцією. [...] Чи ж ми помилялися, думаючи, що поза атмосферою свободи, свободної добровільної власної волі нема для людей ані добра, ані щастя, ані будуччини, або думаючи, що це знак слабости чоловіка, коли він не може іншого переконати і мусить його аж змушувати? Чи кличі, що відбирають свободу, можуть свободу принести? [...]

На склоні мого життя закликаю Вас: застановіться над моїми словами, двічі-тричі їх прочитайте, передумайте глибше їхнє значіння! Бо не дай Боже, щоби хаос і зло, яке гряде, застало нас у такому розбиттї, в якому сьогодні находимося!²¹

Згодом цього листа було видано великим накладом і розповсюджено стараннями видавничого кооперативу «Мета». Попри ці перестороги, у 1934 р. оунівці вбили Івана Бабія, директора української Академічної гімназії у Львові. Його смерть митрополит Андрей пережив дуже болісно: він збагнув, що йому не вдалося втримати радикально налаштовану частину молоді від насильства; до того ж, Шептицький особисто знав і дуже цінував покійного, вважав його палким українським патріотом і зразковим католиком. У написаному через кілька годин після замаху зверненні до вірних митрополит гостро скритикував провід українського націоналістичного руху, вважаючи його натхненником цього вчинку:

Бо ми від літ стверджували, й стверджуємо, й не перестанемо повторяти, що злочин є завсіди злочином, що святій справі не можна служити закривавленими руками. Не перестанемо твердити, що хто деморалізує молодь, той злочинець і ворог народу. Скритовбийник, доконавши зрадливо підлого душоубства, вважав себе, може, за героя, хоч, сповнивши свій злочин, утікав, як чоловік, що стидається свого поступку. Утікав перед дочасною карою, думав, що самоубством втече перед суспільною відповідальністю і вічною

²¹ Андрей, Митрополит. *Слово до української молоді*. Львів 1932, с. 4-5, 10.

карою. Достойний ученик провідників українських терористів, що, безпечно сидючи за границями краю [митрополит мав на думці членів Проводу українських націоналістів на чолі з Євгеном Коновальцем – С. С.], вживають наших дітей до убивства їх батьків, а самі в безіменній авреолі героїства тішаються вигідним життям, стягаючи жертви заграничних патріотів, призначені для народу, котрого добро нищать.²²

Водночас у пастирському листі «До духовенства» митрополит повчав:

Злочину проти науки Христової допускається навіть той, що стає на трибуні патріотизму та говорить як патріот, а не як посланник Христа. І посланник Христа може говорити про патріотизм, але мусить говорити завжди зі становища Христа, зі становища предвічної небесної правди.²³

Прагнучи врятувати молодь, митрополит Андрей намагався скерувати її енергію до праці на суспільній, господарчій, а передовсім культурній та освітянській ниві. У промові, виголошеній 10 березня 1937 р. під час Марійської академії, він зазначив:

Греки перемогли Римлян за допомогою своєї культури, хоча Римляни перемогли їх мечем. Народи, якщо навіть не мають політичної свободи, можуть викарбувати свій Знак на розвитку людства. Так само і ми можемо зробити, якщо видамо з посеред себе великих людей.²⁴

Однак екстремістські сили в націоналістичному русі не зважали на слова ерарха. Вони відверто критикували висловлювання Андрея Шептицького та інших єпископів, спрямовані проти терористичної діяльності ОУН. Лунали навіть погрози про розрив відносин із Ватиканом і греко-католицьким єпископатом та утворення незалежної української національної Церкви.

Шептицький не був у змозі запобігти терористичним актам, але з певністю можна сказати, що він доклав чимало зусиль, аби відтягнути багатьох людей від революційного руху.

У тому ж дусі митрополит Андрей прагнув діяти, коли Німеччина напала на Польщу, закликаючи утримуватися від антидержавних виступів. 1 вересня 1939 р. він видав пастирського листа «До духовенства», у якому зобов'язав клир докласти зусиль, аби вірні не підпали під вплив

²² ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 10, арк. 1-2. Див. також: Митрополит Андрей Шептицький. *Твори (морально-пасторальні)*. Рим 1983, с. 30-31.

²³ Митрополит Андрей Шептицький. *Твори (морально-пасторальні)*, с. 151.

²⁴ Митрополит Андрей Шептицький. Промова на Марійській академії 10 червня 1937 р. // *Вістник Марійських товариств*, ч. 5. Львів 1937, с. 8.

німецької пропаганди й не піддавалися на провокації. Він застерігав від усякого роду агітаторів,

між якими, без сумніву, знаходиться много таких, що їм не йде про добро народу, хоч про це можуть і словами запевняти, але лиш про добро власне або про добро чужих, ворожих нам елементів. В ім'я добра Церкви й нашого народу, мушу Вас сьогодні усильно перестерегти перед тою небезпекою. Може їх бути много, бо загальне наше положення надто складне і трудне, щоб вже то само не зродило великого числа риболовів у каламутній воді. Не слухайте намов людей, що їх не знаєте, не поступайте без поради старших, відповідальних наших провідників духовних і світських. Не давайтесь наклонювати до яких-небудь актів насильства або непослуху, захуйте розвагу й спокій, єдність і згуду, керуйтеся в усім розумом, просвіченим вірою.²⁵

Незважаючи на поважний вік і прогресування хвороби, митрополит Андрей був одним із натхненників політичних переговорів між українською і польською підпільними владами.²⁶ Він інформував Ватикан про справжнє обличчя гітлерівської окупації, маючи при цьому відвагу визнати, що спочатку помилявся в оцінці німецької політики.²⁷

Репресії проти місцевого населення, що їх здійснювали радянські та німецькі окупанти, які намагалися використовувати у власних цілях польсько-український антагонізм, постійно його підсилюючи, а також спрямована на винищення євреїв політика гітлерівців спонукали Шептицького до подальших дій на захист моральних і гуманістичних цінностей. У багатьох виступах митрополит рішуче й гостро засуджував підтримку єврейських погромів з боку деяких кіл українських націоналістів. Його глибоко вразили масові вбивства єврейського населення Львова, скоєні німецькими окупантами 30 червня – 2 липня 1941 р., а також у наступні дні – за участі української поліції та юрби місцевих мешканців.²⁸ Ще

²⁵ ЦДІАЛ, ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія), оп. 4, спр. 2577, арк. 1-2. Весь текст цього листа опубліковано в збірнику: *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*, т. 2, кн. 1, с. 505-509. Див. також: А. А. Зięба. *Metropolita Andrzej Szeptycki // Kwartalnik historyczny* (Warszawa 1985/4) 896.

²⁶ Див., м. ін.: *Spotkałem się z Szeptyckim: Z Władysławem Siłą-Nowickim rozmawia Mirosław Sycz // Znak* (Warszawa 1989/9) 103-106, а також: *Więź* 32/9 (Warszawa 1989) 103-107; R. Torzecki. *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1993, с. 151-152, 271-273.

²⁷ Див.: Т. Śliwa. *Kontakty metropolity Szeptyckiego ze Stolicą Apostolską w okresie II wojny światowej w świetle: Actes et documents du Saint Siège relatif à la Seconde guerre mondiale // Metropolita Andrzej Szeptycki: Studia i materiały* / ред. А. Зięба. Kraków 1994, с. 191-205.

²⁸ Докладніше див.: J. Honigsman. *Zagłada Żydów lwowskich (1941-1944)*. Warszawa 2007, с. 31; В. Musiał. *Rozstrzelać elementy kontrrewolucyjne! Brutalizacja wojny niemiecko-sowieckiej*

не затихло відлуння тих подій, як, незважаючи на обурення Церкви, організована з ініціативи ОУН Народна міліція²⁹ закликала до нового погрому – так званих «Днів Петлюри». Протягом трьох днів, 25-27 липня 1941 р., від рук українських націоналістів і звичайних бандитів утратили життя від півтори до двох тисяч мешканців Львова єврейської національності.³⁰ Цим було зневажено також ім'я Головного отамана Симона Петлюри, який ніколи не обстоював антисемітських поглядів, а в період, коли керував Українською державою, намагався запобігати погромам.

Інспіровані та підсилювані німецькими окупантами антиєврейські настрої, як і спроби втягнути місцеве населення (українське та польське) в процес винищення євреїв, жахали митрополита Андрея. У лютому 1942 р. в листі до рейхсфюрера СС Гайнріха Гімлера він засудив такі дії.³¹ Однак незабаром Шептицький збагнув, що ці протести не давали жодних наслідків, тому що винищення єврейського населення було одним з основних ідейних постулатів нацизму. У цій ситуації він вирішив поінформувати про все папу Пія XII³² та скористатися всіма доступними

latem 1941 roku. Warszawa 2001, с. 158-172; J. E. Wilczur. *Do nieba nie można od razu: Dramatyczne zapiski z okupowanego Lwowa.* Warszawa 2002, с. 15-17. Дискусійною, натомість, є участь у погромах вояків українського батальйону «Нахтігаль». Таку інформацію можна знайти головним чином у працях єврейських істориків (див., наприклад: S. Littman. *Pure Soldiers or Sinister Legion.* Montreal 2003, с. 26-30), але українські дослідники, а також учасники тих подій піддають сумніву їхні звинувачення (див.: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси* / НАН України; Інститут історії України / ред. С. В. Кульчицький. Київ 2005, с. 62-72; M. Kalba. *Nachtigal. Ukraiński Batalion 1941 r.* Detroit – Lwów 1995, с. 9 і далі).

²⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у Києві, ф. 3833 (Краєвий провід Організації Українських Націоналістів на Західних Українських землях), оп. 2, спр. 1, арк. 32, 48.

³⁰ Докладніше див.: L. S. Dawidowicz. *The War against the Jews: 1933-1945.* New York 1986, с. 279; G. Hryciuk. *Polacy we Lwowie 1939-1944: Życie codzienne.* Warszawa 2000, с. 205; E. Jones. *Żydzi Lwowa w okresie okupacji 1939-1945.* Łódź 1999, с. 52-53; F. Katzmann. *Rozwiązanie kwestii żydowskiej w Dystrykcie Galicja* / упор. A. Żbikowski. Warszawa 2001, с. 9; S. Redlich. *Sheptytsky and the Jews during World War II // Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi* / ред. P. R. Magocsi. Edmonton (Alberta) 1989, с. 153; A. Żbikowski. *Lokalne pogromy Żydów w czerwcu i lipcu 1941 roku na wschodnich rubieżach II Rzeczypospolitej // Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, № 162-163. Warszawa 1992, с. 3-15.

³¹ Текст цього листа був відомий львівському рабинові Д. Кагане, який з вдячністю згадував про нього у своїх спогадах (див.: Ю. Бусганг. *Митрополит Шептицький: Ще один погляд на життя й діяльність.* Львів 2009, с. 29). Про своє звернення з протестом до Гімлера писав і сам Шептицький у листі до папи Пія XII. (див.: *Metropolita Andrzej Szeptycki. Pisma wybrane* / ред. M. H. Szeptycka, M. Skórka OSBM. Kraków 2000, с. 402.

³² Див.: R. S. Wistrich. *The Vatican Documents and the Holocaust // Polin: Studies in Polish Jewry*, № 15. Oxford 2002, с. 424-426; B. Budurowycz. *Sheptyts'kyi and Ukrainian National*

можливостями для порятунку євреїв. До цього митрополит Андрей заохочував також підпорядковане йому духовенство, а через нього старався впливати на мирян, нагадуючи їм про основні християнські моральні принципи. Він порушив це питання на архієпархіальному соборі³³, видав низку пастирських послань до священників і вірних.³⁴

Найкрасномовнішим був пастирський лист «Не убий» від 21 листопада 1942 р. У ньому Шептицький виразно закликав:

Дивним способом обманюють себе і людей ті, що політичне вбивство не вважають гріхом, наче би політика звільняла чоловіка від обов'язку Божого закону та оправдувала злочин, протилежний людській природі. Так не є. Християнин є обов'язаний захищати Божий закон не тільки в приватному житті, але й в політичному та суспільному житті. Людина, що проливає неповинну кров свого ворога, політичного противника, є таким самим чоловіковбивником, як людина, що це робить для рабунку, і так само заслугує на кару Богу і на клятву Церкви.³⁵

Цей лист неодноразово обговорювали напередодні та під час Львівського архієпархіального собору 1942 р., його було зачитано в усіх церквах і монастирях ГКЦ.³⁶

До цього питання Шептицький повертався і в пастирських листах 1943 р., закликаючи вірних полишити дорогу, котру обрали радикальні угруповання, і рятувати життя та майно польського населення, якому загрожував терор. Лист митрополита Андрея зі серпня 1943 р. було опубліковано на шпальтах органу підпільного Фронту відродження Польщі «Правда».³⁷ На початку 1944 р. Шептицький видав пастирський лист «Мир у Господі», у якому в ім'я етики та християнської любови та апелюючи до почуття національної гідності українців рішуче закликав до припинення вбивств.³⁸

Movement after 1914 // *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi* / ред. P. R. Magocsi. Edmonton (Alberta) 1989, с. 73.

³³ Див.: *Письма-Послання Митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ з часів німецької окупації*, част. 2. Йорктон (Саск.) 1969, с. 231.

³⁴ Див.: *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*, т. 2, кн. 1, с. 224-268, 379-396, 509-549.

³⁵ Там само, с. 225.

³⁶ Див.: С. Korolevsky. *Metropolitan Andrew, 1865-1944*. Lviv 1993, с. 462.

³⁷ Див.: *Письма-Послання Митрополита Андрея Шептицького*, част. 2, с. 416-425.

³⁸ Ширше про це писав видатний польський історик Ришард Тожецький († 2003) у статтях: R. Torzecki. *Metropolita Andrzej Szeptycki // Znak* (Kraków 1988/9) 55-63; його ж. *Postawa metropolity // Więź* 31/7-8 (Warszawa 1988) 99-115. Див. також: В. Heydenkorn. *Polityczna*

Архівні джерела підтверджують, що митрополит Андрей до кінця життя залишився послідовним у відстоюванні думки, що насильство в стосунках між людьми є ганебне. Та разом із тим його супроводжувало почуття безсилости, про яке він згадував у промові до синоду. Про це свідчить листування (на жаль, фрагментарне) з львівським архієпископом латинського обряду Болеславом Твардовським у 1943-1944 рр.³⁹ Шептицький намагався спростувати докори останнього, що українці вбивають поляків, доводячи, що не можна звинувачувати весь народ, коли винними є терористичні банди та злочинці. Водночас він звертав увагу Твардовського на те, що й польська сторона застосовує щодо українського населення криваві відповіді-репресії. Усвідомлюючи, що його пастирські листи не відомі полякам, митрополит висловлював надію, що їх опублікує в польському перекладі «Газета Львовска»⁴⁰. В іншому листі до архієпископа Твардовського Шептицький відзначав: «У цей жахливий час я виконав свій обов'язок, нагадуючи вірним заповідь “Не убий” і остереігаючи їх перед політичною та національною ненавистю»⁴¹. При цьому митрополит Андрей клопотався, щоб і латинський єрарх подібним чином звернувся до своїх вірних «в надії, що голоси пастирів, які з двох сторін перестереігають перед гріхом і доручають дотримуватись Божих законів, а передусім християнської любови, спричиняться до заспокоєння настроїв і до унормування взаємних відносин»⁴².

Відповіді на запитання, чому зусилля Шептицького не принесли жаданих результатів, не є просто; це вимагає подальших досліджень. Без сумніву, в українському суспільстві митрополит Андрей мав великий авторитет і шану. Йому складали подяки, вручали похвальні грамоти й писали листи вдячності, однак, у політичних справах його авторитет таки не був визнаний. Якщо дії чи погляди церковного достойника не

działalność metropolity Szeptyckiego, s. 104-106. Велике ангажування Шептицького в справу нормалізації польсько-українських відносин під час війни підтвердив Владислав Сіла-Новіцький, який від імени польського еміграційного уряду контактував із митрополитом у 1941-1942 рр. Див.: Spotkałem się z Szeptyckim.

³⁹ ЦДАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 574; ф. 358 (Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр, 1865-1944), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви), оп. 1, спр. 104. Див. також: J. Wołczański. Korespondencja arcybiskupa Bolesława Twardowskiego z arcybiskupem Andrzejem Szeptyckim // *Przegląd Wschodni* 2 (6) (Warszawa 1992/1993) 465-483. Українською мовою листи А. Шептицького до римо-католицького архієпископа Б. Твардовського див.: *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*, т. 2, кн. 2: *Листування*. Львів 1999, с. 999-1001.

⁴⁰ ЦДАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 574, арк. 55.

⁴¹ Там само, арк. 60.

⁴² Там само, арк. 55зв.

відповідали позиції радикальних політичних сил, то на нього накидалися з різкими нападками. Адже ще в середині 20-х років, під час суперечок щодо celibату священників, які набули широкого суспільно-політичного розголосу, митрополита і його оточення відкрито звинуватили в намірі зменшити чисельність національної інтелігенції через позбавлення священників можливості народжувати дітей. Коли митрополит Андрей заборонив духовенству брати участь у політичній діяльності, це викликало дуже негативну реакцію серед широких кіл української громадськості. Навіть серед членів Наукового товариства імені Шевченка залунали пропозиції про позбавлення галицького архиєрея членства в цій організації, попри те що він був великим меценатом української культури.⁴³

Під час Другої світової війни митрополит Андрей, не бажаючи наражати Церкву на репресії з боку радянських і німецьких окупантів, у багатьох випадках був змушений вдатися до тактичних поступок. Нагинки, а також цензура були причиною того, що у своїх публічних виступах Андрей Шептицький не завжди міг точно й конкретно висловлюватися проти участі українців у діяльності окупантів. Такого висновку можна дійти, читаючи протоколи допитів його наступника, митрополита Йосифа Сліпого, заарештованого радянськими органами державної безпеки в 1945 р. Він, зокрема, свідчив:

Митрополит Андрей Шептицький і більша частина духовенства нашої Церкви були противниками створення дивізії СС «Галичина», оскільки були проти скерування української молоді на фронт і знищення її на війні... Митрополит Андрей Шептицький, а також єпископи греко-католицької церкви [...] свого благословення на створення дивізії СС «Галичина» не давали, і духовенство жодної участі у формуванні цієї дивізії не брало. [...] Службу для учасників дивізії СС «Галичина» я здійснював з метою, щоб Господь допоміг їм врятувати душі свої від усяких нещасть... У проведенні богослужіння для учасників дивізії СС «Галичина» я мав на меті лише релігійний акт [...].⁴⁴

Сьогодні важко ствердити, наскільки митрополит Андрей орієнтувався в окупаційній дійсності. Хворий, прикутий до крісла, він був змушений покладатися на ту інформацію, яка доходила до нього від найближчого оточення та осіб, які його відвідували. Можливо, ті з них, чий погляд були відмінні від митрополитових, не завжди точно інформували

⁴³ Ширше про це див.: S. Stępień. *Życie religijne*, s. 214; його ж. *Kościół greckokatolicki w II Rzeczypospolitej*, s. 139.

⁴⁴ Цит. за: О. Мишанич. *Митрополит Йосиф Сліпий перед «судом» КГБ (за архівними джерелами)*. Київ 1993, с. 13 (перекладено з російської мови).

його про вияви колаборації або про напружені стосунки між поляками й українцями та іншими націями. Інші, з альтруїстських міркувань, не бажали засмучувати митрополита. Вони знали, який глибокий емоційний зв'язок єднав Андрея Шептицького з українським народом, як сильно він прагнув, щоб народ цей був вірний принципам християнського вчення і навіть став у цьому прикладом для інших націй.

Ставлення Шептицького до застосування сили у вирішенні політичних, національних та расових конфліктів завжди було однозначно негативне. Він рішуче засуджував усілякі прояви так званого «інтегрального націоналізму», бо вважав, що ця ідеологія спонукає людей до терору й убивств.⁴⁵ Митрополит вважав, що патріотичні аргументи та покликання на «спільне добро» в жодному разі не можуть виправдовувати таких дій.

Андрей Шептицький був передусім послідовником позитивної праці. Він хотів, щоб громадська активність виявлялася не в палких ідеологічних суперечках, застосуванні політичної боротьби чи в терористичних акціях, а йшла в напрямку культурної, освітньої, наукової та господарчої праці. Здобутки саме в цих сферах він вважав виявом справжнього патріотизму й справжньої любові до Батьківщини. Багато уваги митрополит присвячував також проблемам родини, розвитку основ громадської діяльності.

Однак митрополита Андрея Шептицького більше подивляли, ніж слухалися. Для багатьох радикальних політичних керівників він був потрібний радше як символ влади – «субститут неіснуючої держави», а не як духовний провідник. Християнсько-суспільний напрямок в українському політичному житті мав значне число гарячих прихильників, але був дуже слабкий і під час Другої світової війни зазнав повної маргіналізації. Націоналістичним впливам і нереальній надії на те, що воєнна завірюха, укінці, спричиниться до відродження української державности, піддалася навіть частина греко-католицького духовенства.

З огляду на такі передумови під час війни та окупації ГКЦ не була спроможна на належному рівні виконувати миротворчу місію в українському суспільстві. Митрополитові Андрею не вдалося запобігти кровопролиттю навіть серед власного народу – між фракціями ОУН. Він не зміг також, попри докладені зусилля, повністю стримати

⁴⁵ Критичне ставлення митрополита Андрея до застосування сили знаходимо не тільки в пастирських посланнях і публічних виступах, а й у приватному листуванні, наприклад із товаришем студентських років у Краківському університеті, істориком д-ром Казімежем Кротоським, автором виданої 1930 р. у Кракові книжки під назвою «Націоналізм і Католицька Церква» (*Nacjonalizm a Kościół katolicki*). Як резюме своїх поглядів митрополит переслав давньому другові брошуру «Слово до української молоді», а в одному з листів із боєм констатував: «На жаль, поки що прихильники угоди не можуть розраховувати на популярність» (ЦДДАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 74, арк. 1-11).

українських націоналістів від участі в акціях винищення єврейського населення, як і УПА – від збройних дій проти поляків на Волині та в деяких районах Галичини. Проте безперечно, що гострою критикою цих акцій він відтягнув чимало українців від участі в убивствах. Його пастирська наука доносила до свідомости вірних, що навіть пасивне споглядання кривд, завданих іншим людям, є гріхом. Попри обмежені можливості, митрополит Андрей намагався особистим прикладом заохочувати до порятунку переслідуваних євреїв.⁴⁶ Активно реагуючи на всі викривлення в суспільному житті українців, митрополит Андрей Шептицький був справжнім сумлінням свого народу.

Stanisław Stepień

CRITIQUE OF TERROR

**AS A MEANS OF RESOLVING NATIONAL AND POLITICAL CONFLICTS
IN THE PASTORAL TEACHINGS OF METROPOLITAN ANDREY SHEPTYTSKY**

During his years of pastoral activity, Metropolitan Andrey Sheptytsky consistently opposed terror as a means of bringing about change. He condemned the assassination of the Governor of Galicia, Andrzej Potocki, in 1908, and terrorist acts committed by OUN (particularly the assassination of the Ukrainian Gymnasium Headmaster Ivan Babiy in 1934); during World War II, he warned Ukrainians against extremist acts targeting Poles and Jews, and himself was responsible for saving the lives of many of the latter. Whereas Sheptytsky did not always succeed in preventing violence, his position regarding the political use of terror often evoked sharp criticism on the part of Ukrainian politicians; Sheptytsky never abandoned his Christian principles, however, and remained a moral authority for his people.

Keywords: Andrey Sheptytsky, Greek Catholic Church, terror, integral nationalism.

⁴⁶ Єврейські дослідники погоджуються в тому, що митрополит Андрей Шептицький, незважаючи на небезпеку, сприяв порятункові від 150 до 200 осіб єврейської національності, серед яких було чимало дітей (див., наприклад: Ю. Бусанг. *Митрополит Шептицький*, с. 47).